

คอลัมน์ “บางขุนพรหมชวนคิด” ฉบับวันที่ 10 สิงหาคม 2569
เศรษฐศาสตร์กับ “กฎแห่งซุส”

สุพริศร์ สุวรรณิก
นักศึกษาปริญญาเอก เศรษฐศาสตร์การเงินครัวเรือน
University of Wisconsin-Madison สหรัฐอเมริกา

หากมีคนแปลกหน้ามาเคาะประตูบ้านเราในยามค่ำคืน เราจะเปิดประตูต้อนรับเขา หรือรีบล็อกประตูให้แน่นกว่าเดิม?

คำถามนี้อาจฟังดูเป็นเรื่องของมารยาท ความเมตตา หรือแม้กระทั่งความปลอดภัย แต่ในโลกของ *The Odyssey* มหาकाพย์กรีกโบราณ ซึ่งตอนนี้นำมาทำเป็นภาพยนตร์ระดับ Masterpiece ของ Sir Christopher Nolan และกำลังโด่งดังไปทั่วโลก คำตอบของคำถามดังกล่าวคือ เส้นแบ่งระหว่าง “อารยธรรม” กับ “ความป่าเถื่อน” เพราะตลอดเรื่องมีการกล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่า “กฎแห่งซุส” (Zeus’s Law) ซึ่งกำหนดให้เจ้าบ้านต้อนรับผู้มาเยือนด้วยไมตรีจิต ขณะเดียวกัน ผู้มาเยือนก็ต้องให้เกียรติและไม่เอาเปรียบเจ้าบ้าน

ในทางประวัติศาสตร์ คำว่า “กฎแห่งซุส” ไม่ได้หมายถึงประมวลกฎหมายที่เขียนไว้อย่างเป็นทางการ แต่ใกล้เคียงกับธรรมเนียมกรีกโบราณที่เรียกว่า *xenia* หรือความสัมพันธ์เชิงไมตรีระหว่างเจ้าบ้านกับแขก โดยมีซุสในฐานะ *Zeus Xenios* เป็นผู้คุ้มครองแขก คนเดินทาง และคนแปลกหน้า

เหตุผลง่าย ๆ แต่ทรงพลังคือ เราไม่มีทางรู้เลยว่า คนแปลกหน้าที่ปรากฏอยู่ตรงหน้าอาจเป็นเทพเจ้าที่ปลอมตัวมาทดสอบเราหรือไม่

อย่างไรก็ดี หากมองแบบนักเศรษฐศาสตร์ “กฎแห่งซุส” ไม่ได้เป็นเพียงคำสอนเรื่องการทำความดีเท่านั้น หากยังเป็น “สถาบัน” ที่ช่วยให้ผู้คนซึ่งไม่รู้จักกันสามารถอยู่ร่วมกัน แลกเปลี่ยน และสร้างความร่วมมือได้ ในโลกที่ยังไม่มีโรงแรม หนังสือเดินทาง ระบบตำรวจ หรือแพลตฟอร์มรีวิวออนไลน์

บางขุนพรหมชวนคิดวันนี้ จึงขอพาทุกท่านมาเจาะลึกกับกฎนี้ผ่านแว่นขยายทางเศรษฐศาสตร์กันครับ

ว่าด้วยความไวเนื้อเชื่อใจ

ตำราเศรษฐศาสตร์พื้นฐานมักเริ่มต้นจากการแลกเปลี่ยน ผู้ซื้อจ่ายเงิน ผู้ขายส่งมอบสินค้า และทั้งสองฝ่ายต่างได้รับประโยชน์ แต่ในชีวิตจริง การแลกเปลี่ยนแทบทุกชนิดต้องอาศัยสิ่งหนึ่งที่มองไม่เห็น คือ “ความไวเนื้อเชื่อใจ” กล่าวคือ เราต้องเชื่อว่าสินค้าที่ได้รับจะมีคุณภาพตามที่ตกลง เชื่อว่าผู้ที่จะชำระหนี้ เชื่อว่าคู่สัญญาจะไม่ฉวยโอกาส และเชื่อว่ากติกาจะยังคงใช้ได้แม้ไม่มีใครยืนเฝ้าอยู่ตลอดเวลา

หากสังคมไม่มีความไวใจ ทุกธุรกรรมย่อมมีต้นทุนสูงขึ้น เราต้องเสียเวลาตรวจสอบมากขึ้น เขียนสัญญา ยาวขึ้น วางหลักประกันมากขึ้น และอาจต้องพึ่งคนกลางเพื่อรับรองว่าอีกฝ่ายจะทำตามคำพูด ต้นทุนเหล่านี้ เรียกว่า “ต้นทุนธุรกรรม” (transaction costs)

ในทางกลับกัน หากคนในสังคมเชื่อว่าคนแปลกหน้าจะปฏิบัติต่อกันตามกติกา การเดินทาง การค้า และการแลกเปลี่ยนข้อมูลย่อมเกิดขึ้นง่ายกว่าเดิม ความไวใจจึงไม่ใช่เพียงคุณธรรมส่วนบุคคล แต่เป็นเสมือนโครงสร้าง พื้นฐานทางเศรษฐกิจที่มองไม่เห็น

ถนนช่วยให้สินค้าเคลื่อนที่ได้ ขณะที่ความไวใจช่วยให้ “ความร่วมมือ” เคลื่อนที่ได้

เมื่อมองเช่นนี้แล้ว *xenia* จึงทำหน้าที่คล้ายสัญญาทางสังคมในยุคที่สัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรยังมีข้อจำกัด เจ้าบ้านมอบอาหาร ที่พัก และความปลอดภัยแก่ผู้มาเยือน ขณะที่แขกตอบแทนด้วยความเคารพ การไม่สร้างความเดือดร้อน และบางครั้งอาจมอบของขวัญหรือไมตรีกลับคืนในอนาคต

การแลกเปลี่ยนนี้อาจไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน และไม่มีใครคำนวณว่าขนมปังก็ก้อนควรแลกกับที่พักกี่คืน แต่มันตั้งอยู่บนความเชื่อว่า การทำดีกับผู้อื่นในวันนี้จะช่วยคำจุนโลกที่ผู้อื่นพร้อมทำดีกับเราในวันหน้า

“การตอบแทนกัน” กับเกมที่เล่นมากกว่าหนึ่งครั้ง

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับเศรษฐศาสตร์พฤติกรรมและทฤษฎีเกม มนุษย์ไม่ได้ตัดสินใจจากผลประโยชน์เฉพาะหน้าของตนเองเสมอไป เรายังสนใจความเป็นธรรม ชื่อเสียง และการตอบแทนพฤติกรรมของผู้อื่นด้วย

หากคนสองคนพบกันเพียงครั้งเดียวและไม่มีใครรู้ว่าอีกฝ่ายเป็นใคร แรงจูงใจที่จะฉวยโอกาสอาจสูง แต่เมื่อการปฏิสัมพันธ์มีโอกาสเกิดซ้ำ การโกงในวันนี้อาจทำให้เราสูญเสียความร่วมมือในวันหน้า ชื่อเสียงจึงกลายเป็นสินทรัพย์ และการรักษาคำพูดกลายเป็นการลงทุนระยะยาว

อย่างไรก็ตาม โลกของ *The Odyssey* เต็มไปด้วยการเดินทาง ผู้คนที่พบกันอาจไม่มีวันได้พบกันอีก “กฎแห่งซุส” จึงเข้ามาขยายขอบเขตของเกม จากความสัมพันธ์ระหว่างคนสองคนไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสังคม

แม้เจ้าบ้านจะไม่ได้รับสิ่งตอบแทนจากแขกคนเดิมโดยตรง เขาก็อาจได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าบ้านคนอื่นเมื่อถึงคราวที่ตนต้องออกเดินทาง สิ่งนี้เรียกได้ว่าเป็น “การตอบแทนทางอ้อม” (indirect reciprocity) กล่าวคือ เราช่วยคนหนึ่ง ไม่ใช่เพราะมั่นใจว่าคนนั้นจะชดใช้คืน แต่เพราะต้องการรักษาบรรทัดฐานที่ทำให้ทุกคนมีโอกาสได้รับความช่วยเหลือ

เทพเจ้าซุสจึงเปรียบเสมือนกลไกบังคับใช้กติกาในโลกที่รัฐยังไม่ถึงทุกหนแห่ง ต่อให้ไม่มีศาล ไม่มีตำรวจ และไม่มีแอปพลิเคชันให้กดหนึ่งดาว ผู้คนยังเชื่อว่าการละเมิดแขกหรือเจ้าบ้านย่อมมีราคาที่ต้องจ่าย

พูดอย่างนักเศรษฐศาสตร์คือ ความเชื่อทางศาสนาและบรรทัดฐานทางสังคมช่วยเพิ่มต้นทุนของการประพฤติผิด และเพิ่มผลตอบแทนของการรักษากฎกติกา

กฎที่คุ้มครองทั้งแขกและเจ้าบ้าน

จุดที่น่าสนใจคือ *xenia* ไม่ได้กำหนดหน้าที่ให้เจ้าบ้านเพียงฝ่ายเดียว แต่เป็นความสัมพันธ์ที่มีพันธะสองทาง เจ้าบ้านต้องไม่ทำร้ายหรือดูหมิ่นแขก ขณะที่แขกก็ไม่มีสิทธิใช้ความเอื้อเฟื้อเป็นช่องทางเอาเปรียบเจ้าบ้าน

ในเชิงเศรษฐศาสตร์ นี่คือการจัดการปัญหา “moral hazard” หรือพฤติกรรมเสี่ยงที่เกิดขึ้นเมื่อบุคคลเชื่อว่าตนไม่ต้องรับผลบอยอย่างเต็มที่จากการกระทำของตน หากสังคมเรียกร้องให้เจ้าบ้านเปิดประตูโดยไม่มีหน้าที่ใดผูกพันแขก ระบบย่อมเปิดช่องให้ผู้ไม่หวังดีแสวงหาประโยชน์ และในที่สุดคนดีก็จะเลิกให้ความช่วยเหลือ

ตรงกันข้าม หากสังคมระแวงคนแปลกหน้าทุกคนจนไม่มีพื้นที่ให้ความเอื้อเฟื้อ การเดินทางและความร่วมมือข้ามชุมชนก็จะหดตัวเช่นกัน

กติกาก็ดีจึงต้องสร้างดุลยภาพระหว่าง “การเปิดรับ” กับ “ความรับผิดชอบ” ระหว่างการคุ้มครองผู้เปราะบางกับการป้องกันการฉวยโอกาส

นี่เป็นบทเรียนเดียวกันกับการออกแบบนโยบายสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นระบบสวัสดิการ การให้สินเชื่อ การช่วยเหลือผู้ประสบภัย หรือการดูแลผู้สูงอายุ หากระบบเข้มงวดเกินไป ผู้ที่สมควรได้รับความช่วยเหลืออาจเข้าไม่ถึง แต่หากไม่มีการกำกับดูแลเลย ความช่วยเหลือก็อาจถูกใช้ผิดวัตถุประสงค์จนสังคมสูญเสียความไว้วางใจ

โจทย์สำคัญจึงไม่ใช่เราควร “ใจดี” หรือ “ระมัดระวัง” อย่างใดอย่างหนึ่ง หากคือการออกแบบกติกาที่ทำให้ความใจดีดำรงอยู่ได้ โดยไม่กลายเป็นรางวัลแก่การเอาเปรียบ

จากทุนทางสังคมสู่ความมั่งคั่งของประเทศ

Elinor Ostrom นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล แสดงให้เห็นว่า ชุมชนสามารถร่วมกันกำหนดกติกา ตรวจสอบการใช้ทรัพยากร และลงโทษผู้ฝ่าฝืน เพื่อดูแลทรัพยากรส่วนรวมได้ โดยไม่จำเป็นต้องปล่อยให้ราคาตลาดหรือรัฐเป็นผู้จัดการทั้งหมด

ในทำนองเดียวกัน งานศึกษาด้าน “ทุนทางสังคม” (social capital) ชี้ว่า บรรทัดฐาน เครือข่าย และความไว้วางใจช่วยให้ผู้คนร่วมมือกันได้ง่ายขึ้น ลดต้นทุนในการตรวจสอบและบังคับใช้สัญญา ตลอดจนเอื้อให้เกิดการค้า การลงทุน และการเข้าถึงสินเชื่อ

ลองจินตนาการถึงสองชุมชนที่มีทรัพยากรเท่ากัน ในชุมชนแรก ผู้คนเชื่อใจกันพอที่จะรวมกลุ่มออมเงินดูแลพื้นที่สาธารณะ และช่วยกันเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉิน ส่วนอีกชุมชนหนึ่ง ทุกคนเชื่อว่าคนอื่นพร้อมฉวยโอกาส จึงไม่มีใครอยากลงแรงก่อน แม้ทั้งสองแห่งจะมีทุนทางกายภาพเท่ากัน แต่ผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจก็อาจแตกต่างกันอย่างมาก

อย่างไรก็ตาม ทูตทางสังคมก็มีด้านที่ต้องระวัง ความไว้วางใจเฉพาะในหมู่ “พวกเรา” อาจกลายเป็นการกีดกัน “พวกเขา” เครือข่ายที่เหนียวแน่นอาจเอื้อประโยชน์แก่สมาชิกภายใน แต่ปิดประตูใส่คนนอก

ความสำคัญของกฎแห่งชุมชนจึงอยู่ตรงที่มันไม่ได้สอนให้เราตีเฉพาะกับญาติ เพื่อน หรือคนที่มีสถานะเหมือนเรา แต่ขยายพันธะทางศีลธรรมไปถึง “คนแปลกหน้า” ผู้ซึ่งยังไม่มีชื่อเสียงหรือความสัมพันธ์มาใช้คำประกันตนเอง

กล่าวอีกนัยหนึ่ง กฎนี้ช่วยเปลี่ยนทุนทางสังคมแบบผูกพันเฉพาะกลุ่ม (bonding social capital) ไปสู่ทุนทางสังคมแบบเชื่อมโยงคนต่างกลุ่ม (bridging social capital) ซึ่งมีความสำคัญต่อสังคมที่หลากหลายและเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพาการแลกเปลี่ยนกับคนที่เราไม่เคยรู้จักมาก่อน

“กฎแห่งชุมชน” ในโลกปัจจุบัน

แม้เราไม่ได้ใช้ชีวิตอยู่ในยุคกรีกโบราณ แต่เศรษฐกิจสมัยใหม่กลับเต็มไปด้วยความสัมพันธ์ระหว่างคนแปลกหน้ายิ่งกว่าเดิม เราพักในบ้านของคนที่ไม่เคยพบโดยจองผ่านแพลตฟอร์ม สั่งอาหารจากร้านที่ไม่เคยไป ซื้อสินค้าจากผู้ขายที่อยู่คนละประเทศ และขึ้นรถที่ขับโดยบุคคลที่ไม่รู้จัก

สิ่งที่ทำให้ธุรกรรมเหล่านี้เกิดขึ้นได้คือ “กฎแห่งชุมชนแบบดิจิทัล” ซึ่งประกอบด้วยระบบยืนยันตัวตน คะแนนรีวิว การรับประกัน การชำระเงินผ่านคนกลาง และกลไกร้องเรียน ทั้งหมดนี้ทำหน้าที่สร้างความไว้วางใจในหมู่คนแปลกหน้า

แต่เทคโนโลยีเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ เพราะคะแนนห้าดาวไม่อาจทดแทนมารยาท ความเห็นอกเห็นใจ และความรับผิดชอบได้ทั้งหมด สังคมที่ดีจึงต้องมีทั้ง “สถาบันที่เป็นทางการ” เช่น กฎหมายและระบบคุ้มครองผู้บริโภค และ “สถาบันที่ไม่เป็นทางการ” เช่น ความซื่อสัตย์ การเคารพผู้อื่น และการไม่ฉวยโอกาส

สำหรับประเทศไทย ซึ่งมักภาคภูมิใจกับคำว่า “สยามเมืองยิ้ม” และวัฒนธรรมการต้อนรับ กฎแห่งชุมชนให้เราถามต่อไปว่า ความมีน้ำใจของเราครอบคลุมถึงใครบ้าง?

เราปฏิบัติต่อแรงงานข้ามชาติ นักท่องเที่ยว ผู้ลี้ภัย คนไร้บ้าน หรือคนที่คิดต่างจากเราในฐานะ “แขกผู้ควรได้รับศักดิ์ศรี” หรือมองพวกเขาเป็นเพียงภาระและบุคคลภายนอก? ขณะเดียวกัน ผู้ที่เข้ามาอยู่ในชุมชนใหม่เคารพกติกาและรับผิดชอบต่อเจ้าบ้านมากเพียงใด?

คำตอบต่อคำถามเหล่านี้ไม่ได้สะท้อนเพียงความดีงามของปัจเจกบุคคล แต่ยังสะท้อนคุณภาพของสถาบันและศักยภาพทางเศรษฐกิจของสังคม เพราะเมืองที่ผู้คนรู้สึกปลอดภัย ได้รับความเป็นธรรม และได้รับการปฏิบัติอย่างมีศักดิ์ศรี ย่อมดึงดูดผู้คน ความคิดสร้างสรรค์ การท่องเที่ยว และการลงทุนได้ดีกว่าเมืองที่ทุกคนต้องระแวงกันตลอดเวลา

อารยธรรมเริ่มต้นเมื่อเราไม่รู้ว่าอีกฝ่ายเป็นใคร

เศรษฐศาสตร์เคยถูกมองว่าเป็นวิชาที่สนใจเพียงเงิน ราคา และกำไร แต่แก่นแท้ของเศรษฐศาสตร์คือ การศึกษาว่า มนุษย์จะอยู่ร่วมกันและจัดสรรทรัพยากรที่มีจำกัดได้อย่างไร ดังนั้น “กฎแห่งซุส” จึงมีสาระทาง เศรษฐศาสตร์อย่างยิ่ง เพราะมันสร้างแรงจูงใจ วางบรรทัดฐาน ลดความไม่แน่นอน และทำให้ความร่วมมือระหว่าง คนแปลกหน้าเป็นไปได้

แน่นอนว่า เราไม่จำเป็นต้องเปิดประตูบ้านให้ทุกคนโดยปราศจากความระมัดระวัง และความเมตตาที่ไม่ ควรถูกใช้เป็นข้ออ้างเพื่อยกเว้นความรับผิดชอบ แต่สังคมจะไม่อาจดำรงอยู่ได้ด้วยความหวาดระแวงเพียงอย่าง เดียวเช่นกัน

บางทีบทเรียนสำคัญที่สุดจาก *The Odyssey* อาจไม่ใช่ว่าเราต้องต้อนรับคนแปลกหน้าเพราะเขา อาจเป็นเทพเจ้าปลอมตัวมา หากคือการปฏิบัติต่อเขาอย่างมีศักดิ์ศรี แม้เรารู้ดีว่าเขาเป็นเพียงมนุษย์ธรรมดา คนหนึ่ง

เพราะท้ายที่สุดแล้ว เครื่องชี้วัดความเป็นอารยธรรมอาจไม่ใช่ความมั่งคั่งของเมือง กำลังของกองทัพ หรือ ความยิ่งใหญ่ของสิ่งปลูกสร้าง หากคือวิธีที่สังคมนั้นปฏิบัติต่อผู้มาเยือนและผู้ที่ไม่ม้อำนาจต่อรอง

และในโลกที่ผู้คนกำลังแบ่งแยกกันมากขึ้น “กฎแห่งซุส” อาจไม่ใช่เพียงเรื่องเล่าจากอดีต แต่เป็นหนทาง สังคมที่เราจำเป็นต้องสร้างขึ้นใหม่ร่วมกันครับ

**** บทความนี้เป็นข้อคิดเห็นส่วนบุคคล ซึ่งไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับข้อคิดเห็นของหน่วยงานที่สังกัด ****